

Михайлин І.Л.

Хронотоп третього шляху в прозі Івана Багряного та Василя Бондаря

Для європейської інтелектуальної спільноти у першій половині ХХ ст. як одна з основних сформувався проблема масової людини в оптиці масового суспільства та масової комунікації. Запит репрезентували три класичні твори: трактат О. Шпенглера «Занепад Європи» (1918, 1922), книжка «Бунт мас» Х. Ортега-і-Гассета (1929), роман Дж. Орвелла «1984» (1948). Вони демонструють рух думки в осмисленні феномена масової людини.

О. Шпенглер пов'язав процеси суспільного занепаду з урбанізацією, яка породжує концентрацію осіб у масу – драглисту, безформну, ірраціональну, безкультурну та аморальну спільноту. Х. Ортега-і-Гассет відкрив таке явище, як повстання мас, і назвав два його історичні типи: німецький нацизм і російський комунізм. Дж. Орвелл показав знищення людини в тоталітарному суспільстві. Названі автори встановили діагноз, але не запропонували рецепти. Від 1940-х років розпочався діалог, у якому брали участь А. де Сент-Екзюпері, Г. Гессе, А. Камю, Е. Фромм, М. Янг. Усі вони по-своєму відповідали на питання, як людству повернутися від масового знову до елітарного суспільства, як вирвати владу в юрби та як приводити до влади розумних, освічених і моральних керівників, як повернути журналістиці її головну функцію – служити суспільству правдою, а не бути засобом маніпулятивного впливу та створення юрби. Стояло питання, чи можливо взагалі врятувати елітарну людину – розумну, моральну, пасіонарну. У цій доповіді озвучено виступи в обговоренні двох українських письменників.

Нас у контексті нашої розмови найбільше цікавлять романи І. Багряного. Вони змальовують героя-борця проти політичних режимів, заснованих на перемозі масової людини, масового суспільства. Це повстання героя елітарного в ситуації, коли, здавалося б, ніяких суспільних умов для того, щоб лишитися Людиною, вже немає. Особливо цінним є те, що Іван Багрянний зображає не вигаданого героя у вигаданих ситуаціях, а автобіографічного героя в реальних ситуаціях свого власного життя.

Героя Івана Багряного наполегливо прагне лишитися на позиціях загальнолюдської моралі та ідеалів, не дати втягнути себе в служіння державній тоталітарній машині; головна його мета – лишитися Людиною там, де для цього немає можливості. Знаменно, що герой відкидає будь-які тоталітарні режими, як російського більшовизму (комунізму), так і німецького фашизму, уперто відшукуючи для себе нібито не існуючий, а насправді єдино можливий для Людини, третій шлях у боротьбі двох тоталітарних систем. Людина третього шляху, Людина загальнолюдських ідеалів і моральної позиції – це і є найістотніші виміри того героя з автобіографічними рисами, що його створює Іван Багрянний.

Герой Багряного розміщується в своєрідному типі хронотопу, який визначається як дорога, переміщення, рухомість у просторі й часі, що супроводжують внутрішню тотожність героя. Причому на чільне місце висувається хронотоп **дороги** в конкретній реалізації **втечі**.

Романам Івана Багряного властива витончена публіцистичність. Іноді справу зображають так, що вона нібито протистоїть художності. Насправді ж публіцистичність як властивість літератури має глибоку традицію використання; просто раніше вона називалася тенденційністю. Усі ці антинігілістичні романи в російській літературі, найвидатніші твори Всеволода Крестовського, Миколи Лескова, Івана Тургенєва, Федора Достоєвського, повісті Бориса Грінченка з життя української інтелігенції – це глибоко тенденційні твори, Тенденційними є Генрік Ібсен, Бернард Шоу, уся «нова драма». Твори стають тенденційними тоді, коли в них обговорюється пекуча суспільно-політична проблематика. Іван Багряний приєднується до великої світової літературної традиції.

Відповідь Івана Багряного Джорджу Орвеллу: тоталітарний комуністичний режим не може знищити Людину як таку; вожді і вождики, будучи представниками масової людини, захопивши владу й усі засоби пропаганди, неспроможні змінити саму сутність Людини, яка наділена іманентним потягом до справедливості, правди, добра. Цього не змогла зробити влада комуністів у Росії, яка тоді називалася СРСР. Але цього не змогла зробити й влада фашистів у Німеччині. І тут поруч з Іваном Багряним потрібно поставити ще одного українського письменника – Василя Бондаря (1923–1969), в'язня німецьких концтаборів (між ними й Дахау), який провів у них три роки (1942–1945), але вцілів, повернувся в Україну й розповів про свою долю в повістях «Листя летить проти вітру» (1963) і «Все – правда» (1964).

Його повісті, як і романи Івана Багряного, автобіографічні. Їх об'єднує спільний герой – Андрій Швець, у долі якого повторені всі епізоди життя самого Василя Бондаря. У таборі при реєстрації він оголосив себе патріотом, комсомольцем і атеїстом; і з такою анкетною був би негайно знищений. Але виявилось, що в картці обліку було записано зовсім інше, а до нього прийшов зв'язковий, який запросив на розмову до одного з табірних керівників. На щастя, він потрапив у табір саме тоді, коли есесівці вирішили передати внутрішнє управління в ньому політичним в'язням. Так на посадах керівників бараків і табору, в канцелярії опинилися антифашисти, зібрані тут з усього світу.

Гаслом, за яким вони впізнавали один одного, була фраза: «Листя летить проти вітру», що її Василь Бондар виніс у заголовок повісті. Він так само пережив величезну кількість лихих пригод, пов'язаних з боротьбою в табірному підпіллі, втечу, яка закінчилася для нього поверненням до табору, де він, поранений навиліт у груди, мав би бути спалений у печі крематорію. Але скрізь знаходилися Люди, які, ризикуючи власним життям, рятували його.

Навколо Андрія Швеця так само, як і навколо головних героїв Багряного, багато функціональних персонажів. Одному з них, Євгенові Андрєєву, Андрій Швець виголошує своє гасло: «Скрізь треба залишатися людиною...». Є тут і своя прірва. Німець Юліуш, антифашист, який поставлений на чолі внутрішнього табірної самоуправління, думав про те, що «ходить над краєм прірви, що один необережний крок коштуватиме йому життя».

Навколо Андрія Швеця світ наповнений боротьбою, його товариші безслідно зникають у цій боротьбі, гинуть, але попри це, на їх місце приходять нові борці, а відтак сама боротьба триває. Це й примусило Андрія зробити багатозначний висновок: «Там, де панує неправда, мусять бути чесні люди...».

Два українські письменники – Іван Багряний і Василь Бондар – відповіли Джорджу Орвеллу на підставі свого власного досвіду боротьби з двома різновидами тоталітаризму: російським комунізмом і німецьким фашизмом. Відповіли приблизно однаково: немає такого тоталітарного режиму, який би міг убити Людину як таку. З тоталітарним режимом може змиритися тільки масова людина. Але природою встановлено так, що в спільнотах елітарна й масова людина народжуються в певних сталих пропорціях. Появу елітарної людини спинити неможливо. Як і неможливо поставити її на службу тоталітаризму. У кожній спільноті завжди будуть з'являтися люди з підвищеним почуттям справедливості, готові боротися за неї й приносити в жертву цій боротьбі навіть своє життя. А відтак, перетворити людство на рабів – справа безнадійна, приречена на поразку. Дарма Дж. Орвелл переймався безповоротністю змін у самій людині. Їх не сталося. Про це й заявили українські письменники.

Не втримаюся, щоб не сказати: їх твори нічим не поступаються романові Імре Кертеса – угорського письменника єврейського походження, лауреата Нобелівської премії з літератури 2002 року. В автобіографічному романі «Знедоленість» (1975) він описав своє перебування в концтаборах. А оскільки потрапив він туди в п'ятнадцять років, то й враження його з тих літ не відзначаються особливою свіжістю, а їх відображення – художністю. Тим не менше, сталося диво – через 27 років після написання роману його «наздогнала» найвища світова літературна нагорода. Проти повістей Василя Бондаря, у яких описано участь автора й героя в рухові опорі, антифашистському підпіллі, втечі з табору, переслідування й повернення в табір, збиткування над арештантами й полоненими есесівської команди – за всіма цими даними твори українського письменника лишають далеко позаду в цілому безбарвний роман Імре Кертеса. А твори Івана Багряного просто безпрецедентні. Їх ні з чим порівняти на всю світову літературу. От хто повинен бути лауреатом Нобелівської премії!

Молгамова Л.О.

Кореляція категорії хронотопу з дейктичними проєкціями художнього тексту

Найважливішими змістовими категоріями ХТ є персонаж і хронотоп. Дейктична визначеність надає читачеві можливість скласти несуперечливу картину зображення уявного «можливого світу», «йому надається рівна можливість проникати разом з автором в будь-яку точку художнього простору-часу; хронотоп немає закритих для читача зон» [1, с. 269]. Загально-філософські категорії людини, простору, часу й мовні категорії суб'єктності,